

NEMZET ÉS HAGYOMÁNY

SZABADOS GYÖRGY

Árpád nemzetsége a magyar trónon*

„A győzelem után Árpád fejedelem és vitézei a Körtvélytónak nevezett mocsárig vonultak, és Gyümölcsény erdeje mellett harmincnégy napig időztek. A fejedelem és előkelői azon a helyen rendelkeztek az ország szokásjogáról és az ott élőket megillető jogokról: miként szolgáljanak a fejedelemnek és előkelőiknek, vagy miként hozzanak ítéletet az elkövetett bűncselekmények ügyében. A fejedelem a kíséretében levő előkelőknek itt is különféle helyeket adományozott összes lakosukkal egyetemben. És azt a helyet, ahol minderről határoztak, a magyarok saját nyelvükön Szernek nevezték el, mert itt rendezték az ország minden dolgát.”¹ Béla király Névtelen Jegyzője a Salán bolgár fejedelmen aratott diadal után beszéli el a fent idézett jeles eseményt. A *Gesta Hungarorum* 40. fejezetébe foglaltak szerint tehát az Alföld déli vidékére helyezte a Kárpát-medencei pogány magyar államalapítás jelképes kezdetét. Bár a jelenkorban a magyar állam megalapítását Árpád leszármazottjához, Szent István királyhoz szokás kötni, ezért szokatlan, de nem véletlen e megfogalmazás.² Nyil-

* A „De Arpad duce deque stirpe Arpadiana” címmel latinul tartott előadás elhangzott Ópusztaszeren, 2008. július 28-án a „Litterarum Vis. Omnium gentium seminaria de litterarum virtutibus penitus intellegendis” nevű nemzetközi tudományos konferencián. Ennek szerkesztett, bővített, magyar nyelvű változata a jelen tanulmány, amelynek elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

- 1 Szentpétery, SS. Rer. Hung. I, 83. A magyar fordítás Veszprémy Lászlótól való. AKS, 35.
- 2 Újabban akadnak, akik az állam fogalmának középkorra alkalmazható létjogosultságát elvitatják. Font Márta szerint a középkori államfogalom azért konvenció, mert nincs rá szavunk, amellyel a modern államtól meg lehetne különböztetni. Font 2005, 7. Ez az álláspont a modern állam követelményeit kéri számon a középkoron, holott Kristó Gyula figyelmeztet: „nincs világfelfogástól független, tértől és időtől elvonakoztatható, abszolút államfogalom, mivelhogy az állam meghatározása a filozófia-, a jog-, a történettudomány pillanatnyi helyzetétől való függése mellett is a legszorosabban kapcsolódik az államot egy nagyobb egység részeként szemlélő, ideológiát sugalló és kifejező világnézethez.” Kristó 1995, 11. Tanulságos Sashalmi Endre elutasító véleménye is. „Volt-e modern típusú állam a középkorban? Ha nem, akkor milyen világi társadalmi rend létezett?” – teszi fel a kérdést, majd úgy válaszol rá, hogy az állam fogalmát a középkori politikai szerveződések vizsgálatára a kor nagyobb részében nem lehet alkalmazni, mivel a XII. század előtt sem az állam eszméje, sem annak realitása nem létezett. Sashalmi 2006, 9–10. Önellentmondása nyelvi szinten érhető tetten: modern állam vagy jelző nélküli állam? Mert ha az állam idő feletti abszolút fogalma megragadhatatlan, akkor nyugodtan használható minden korban, éppen csak az adott korra érvényes jellemzők jelentéstartományában. Mindezen túlmenően az sem igaz, hogy a XII. század előtt sem az állam eszméje, sem annak realitása nem létezett. Sashalmi itt szemmel láthatólag megfélekedezik az ókori államelméletekről, Platón, Arisztotelész, Pszeudo-Xenophón stb. írásairól! Az európai antikvitás e téren is gazdag terméséből elég e helyütt Cicero „De re politica” („Az állam”) című híres értekezésére utalni. Annak fordítói utószavában Hamza Gábor így fogalmazott: „Nem egyszer évtizedes vagy éppen évszázados múltra visszatekintő sztereotípiák ismétlésére szorítkozik a politikaelmélet és állambölcselet szempontjából is kétségtelenül gazdag és sok vonatkozásban aktuális Corpus Ciceronianum államelméleti tanulságainak vizsgálata. Az antik állambölcselet és a modern államelmélet között több ponton is kimutatható kontinuitás, összefüggés így gyakran csak felületes elemzés tárgya” (Hamza 2007, 7–8).

[*Nemzet és hagyomány*]

vánvaló, hogy a korai magyar történelemben két államalapítási aktust kell megkülönböztetnünk, előbb egy pogányt, utóbb egy keresztényt, és e kettő ugyanazon uralkodóházhoz kötődik.³

Ezt a dinasztit a latin *stirps Arpadiana* kifejezés fordítása nyomán Árpád-háznak szokás nevezni, pedig az első államalapítást a hazai íráshagyomány Árpád apjához, Álmoshoz köti. A politikai szervezettség új, magasabb minőségi osztályba lépése a magyarság korábbi lakóhelyén Etelközben (a Kárpát-medencétől keletre) ment végbe. Erről a Névtelen Jegyző így emlékezett meg: „A magyarok bátor és hadi vállalkozásokban félelmetes népe, mint fent említettük, a szkítáktól ered, amelyet a saját nyelvükön dentümogyernek hívnak. Földjük olyannyira megtelt az ott született népek sokaságával, hogy az sem táplálni, sem befogadni nem tudta őket... a hét fejedelmi személy, akiket a mai napig hétmagyarnak hívnak, nem tűrve tovább a hely szűkét, tanácsot tartott, hogy szülőföldjüket elhagyva olyan területet foglaljanak el, amelyet benépesíthetnek, s ehhez a fegyveres harctól se riadnak vissza. Választásuk Pannónia földjére esett, amelyről az a hír járta, hogy annak az Attila királynak a földje, akitől Álmos fejedelem származott. Akkor a hét fejedelmi személy közös és végérvényes döntésre jutott, miszerint a megkezdett utat csak úgy tudják véghezvinni, ha fejedelmet s parancsolót választanak maguknak. Tehát a hét férfiú szabad akaratából és közös megegyezéséből Ügyek fia Álmos és a nemzetségéből majdan leszármazók személyében fejedelmet és parancsolót választott magának és fiai fiainak is, az utolsó nemzedékig... egyhangúan így szóltak Álmos fejedelemhez: »A mai naptól fogva téged választunk meg fejedelmünké és parancsolónkká. Ahová a sors elvezet téged, oda mi is követünk.« Akkor az említett férfiúk megerősítették Álmos fejedelemnek tett esküjüket: pogány módra vérüket egy edénybe folyatták... Az eskü első pontja úgy hangzott, hogy maguk és utódaik fejedelme mindenkor Álmos nemzetségéből származzék”⁴ (5–6. fejezet). Van egy korábban leírt vélemény is, amely ennek ellentmond. VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császár (913–959) államkormányzati műve szerint a kazár kagán a gyermektelen Levedi vajdát magához hívatta, hogy nemes származása és személyes kiválósága miatt a „türkök” (a császár a magyarokat hívta így) fejedelmévé emelje. A gyermektelen Levedi ezt azzal hárította el, hogy nincs elég ereje ehhez a méltósághoz, de ajánlotta maga helyett Álmos vajdát, akinek fia is volt, Árpád. A kazár kagának tetszett ez a válasz, és a magyarokra bízta a döntést: „a türkök pedig jobbnak tartották, hogy Árpád legyen a fejedelem, mintsem atyja, Álmos, minthogy tekintélyesebb volt, s egyaránt nagyra becsülték bölcsességéért, megfontoltságáért és vitézségért, és rátermett volt erre a tisztségre, és így a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén fejedelemmé tették. Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más fejedelmük sohasem volt, s ettől fogva mindmáig az ő nemzetségéből lesz Turkia fejedelme”⁵ (38. fejezet). Mind Anonymus, mind Konstantin elbeszélését több vitatható állítás terheli.

3 Szekfű Gyula a magyarok Duna-államának megalapítóját láttatta Árpádban. Szekfű 1917. 24.

4 Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 38–40.; AKS. 13–14. (Veszprémy László fordítása.)

5 DAI. 172–173. (Moravcsik Gyula fordítása.)

Ezek elemzése nem e dolgozat tárgya; itt a fejedelmi elsőség kérdésén van a hangsúly. E két ellentétes állásfoglalás érdekes módon szinte egyszerre, a XVIII. század közepén vált ismertté a magyar historiográfia előtt. A tudomány ekkor szembesült azzal, hogy az első uralkodóház neve felől nincs közmegegyezés. Hogy lehetséges ez? Az eredeti pogány elnevezés, amit pontosan és bizonyosan nem ismerünk, a kereszténység felvételével háttérbe szorult, Álmos utódai az 1200-as évektől a szent királyok nemzetségébe sorolták magukat,⁶ mivel akkorra már I. István után I. László királyt is kanonizálták. Ezzel a vallási-politikai örökséget, és nem a vér szerinti kötődést vállalták: Szent Istvántól és Szent Lászlótól ugyanis egyetlen magyar király sem származott! Ilyen szellemi környezetben „illetlenség” lett volna a keresztény kor előtti őseket nyíltan a maguk dinasztiaalapító érdeme szerint méltatni. Nem véletlen, hogy – a különc és hamar elfeledett Névtelen Jegyzőt nem számítva – csak óvatosan kimért utalások sejtetik Álmos és Árpád ebbéli nagy jelentőségét: Álmosra a turulmonda, valamint a később biblikus időkig bővített leszármazásrend gyűjtőpontjában elfoglalt helye, Árpádra Pannónia megvétele irányíthatta volna a figyelmet. Az sem véletlen, hogy Kézai Simon 1285 előtt megfogalmazott „de genere Turul” vagyis „Turul-nemzetségbeli”⁷ kitétele visszhangtalan maradt. 1301 után pedig más uralkodóházak foglalták el a magyar trónt, így ez a kérdés lekerült a napirendről. Hosszú idő múltán 1568-ban Zsámboki Jánosnál tűntek fel külön az „Árpád-ház” értelmű szókapcsolat elemei Taksony származásáról szólva: „Arpadii clara genitus de stirpe ferocis (a vitéz Árpád sarja fényes nemzetségből).”⁸ (Árpádról viszont nem költött epigrammát!) Az 1600-as évek elején Petthő Gergely éles szemmel vette észre azt, hogy III. András halála jelentős politikátörténeti határként értékelendő,⁹ de mélyebben nem érdeklődött e kérdés iránt. Bél Mátyás az 1301-ig uralkodó család korszerű tudományos elnevezésére törekedett. 1723-ban kiadott könyve a „Regum Hungariae Gentiliorum, siue indigenarum (Magyarország nemzeti, avagy hazai királyai)” fejezetcímmel azt jelzi, hogy nem járt messze egy igazán találó szakkifejezéstől.¹⁰ Végül a jezsuita Katona István 1779-re így „döntötte el” ezt a kérdést: „Amint az első frank királyi házat Merovingnak, a másodikat Karolingnak nevezik az írók, noha Meroveust is atyja, Clodius, Károlyt is atyja, Pipin előzte meg az országlásban; minthogy a fiak atyáiknál híresebbek voltak, úgy vélték, hogy a nemzetségek tartósabban örökíthetik méltóságukat utódaikra. Ekképp Magyarország első, Árpádtól származó királyi háza lépten-nyomon azt hallotta, hogy noha Álmos előbb állt a magyar nemzet élén, mint Árpád; mégis mivel Árpád hatalma nagyobb és

6 Bartoniék 1924, 125.

7 Szentpétery: SS. Rer. Hung. I, 265.

8 Bonfini: RUD, 891.

9 „E Magyar krónikának első része, Melly magában foglalja, a’ Magyaroknak Első és Második Scitiából – való ki-jöveleteket Pannoniába, A’ Királyoknak egymás után – való következtését, a’ Harmadik András Királyig, Kit Velencei Andrásnak hinak. Ugymint kibem a’ régi Sz. Királyoknak magvok szakadott, és azoknak idejekben történt fő dolgokat.” Petthő 1660, A3r.

10 Bél 1723, 65–66.

[*Nemzet és hagyomány*]

híresebb volt, mint Álmosé, az egész nemzet úgy ítélte, azt emennél az elsőségre érdemesebbnek tartja.”¹¹ Az ő időtálló okfejtésén alapul a jelenkori terminológia. Ma már tudjuk, hogy Katona István helyesen döntött, amikor a Névtelen véleményét fogadta el a fejedelmi elsőség kérdésében, mert bár az érvek az elmúlt idők során a tudomány fejlődésével mindkét oldalon finomodtak, de amíg az Árpád elsőségét állító szempontok nem állják ki a kritika próbáját, az Álmos mellé felsorakozó adatok a gesta igazát erősítik.¹² Viszont még Katona is Árpádban vélte felfedezni azt, aki az utókor szemében méltónak bizonyult az 1301-ig fiágon uralkodó dinasztia névadó őséneke szerepére. Apa és fia történelmi jelentősége ilyenformán így oszlik meg: Álmos volt az *első magyar nagyfejedelem*, ám mivel a krónika szerint „Erdélyországban megöletett, nem mehetett be ugyanis Pannóniába”,¹³ a népét új hazába vezető Árpád lett az *első Kárpát-medencei magyar nagyfejedelem*. E felismerés csírája benne foglaltatik a 1664-ben kiadott *Mausoleum Potentissimorum ac Gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et Primorum Militantis Ungariae Ducum* című díszes történelmi albumban is. „Almusnak Anya álmában egy sas-keselyőt láttatott méhében viselni, melly a’ fejét kebelébe tette, és maidsak hamar e’ világra ki-terjedett patakot öntött-ki méhéből. A’ mit ez álmodott, a’ maradéki tapasztalták: a’ Pannóniába előre el-repült sas-keselyő Almus vala; a’ földeken uralkodó tengerek Árpádot jelentették. A’ mit az Attya ditsőségesen kezdett, hogy végezetlen munkának szerzője ne lenne, a’ Fia el-végezte. A’ mit amaz kívánt, ez megteljesítette. Ez az Atyai nyomdokoknak ditséretes követése!”¹⁴

A hagyomány követése oly erős parancsolat maradt az uralkodóházon belül, hogy még a kereszténységre tért és sok más tekintetben újíto Szent István sem vonta ki magát alóla. Ellenkezőleg, fiához, Szent Imre herceghez szóló intelmeiben több helyütt hangsúlyozza az atyai példa követésének fontosságát: „Hozzád pedig az illik, hogy az isteni bölcsesség tanácsa mellett atyád előírásait is igyekezz meghallgatni... Az ősök követése a Királyi méltóságban a nyolcadik helyet foglalja el. Tisztában vagyok vele, hogy a Királyság legfőbb ékessége követni a Király elődöket, és igazodni a tisztas szülők példájához... Mert a földnek ebben az övezetében nehéz az uralkodói hatalom megtartása, hacsak már előbb is nem úgy léptél fel, mint aki a korábban országgló Királyok szokásának nyomdokán halad. Ki lenne az a görög, aki a latinokat görög hagyományok alapján kormányozná, vagy ki lenne az a latin, aki a görögöket latin hagyományok segítségével igazgatná? Nincs ilyen! Ennek okán kövesd az én szokásaimat, hogy a tieid körében kimagasló sze-

11 Katona 1779, 1.

12 Eleve tarthatatlan egy hagyománytisztelő közösségben azt vélni, hogy a fiú tekintélyesebb apjánál, mivel egy kevésbé jeles apa saját fia tekintélyét is aláasta volna! E torzítás mögött talán az áll, hogy a VII. Konstantin udvarában járt Termacsu, Árpád dédunokája Álmosnak nem Árpádtól származó esetleges utódait akarta ily módon a lehetséges trónvárományosok körén kívül tudni, Kristó 1993, 28–31. A fejedelmi elsőség kérdésének összefoglalását legújabbban l. Szabados 2007a, 1430–1432.

13 Szentpétery: SS. Rer. Hung. I, 287.

14 Mausoleum, 44–45. Magyar fordítása Horányi Elektől való. Horányi 1777, 30.

mélyiségnek tartsanak, az idegenek körében pedig dicséretre méltónak.”¹⁵ A királytükör műfajába tartozó, vagyis a tanító-erkölcsnemesítő igénnyel készült *Libellus de institutione morum* a leíró személyétől függetlenül István király gondolatait tükrözi. Az antik és középkori irodalmi hatásokat hordozó munka az első magyar államelméleti alkotás.¹⁶ A fent idézett részlet egyúttal rávilágít arra, hogy a Szent István-i állam befogadó eszménye igazából hogyan értendő. „A vendég és jövevény férfiakban olyan nagy haszon rejlik, hogy méltán lehet számon tartani a Királyi méltóság hatodik helyén. Elsősorban emiatt nőtt nagyra a Római Birodalom, és emelkedtek magasra, lettek dicsővé a római Királyok, mert különféle területekről sok nemes és bölcs személyiség özönlött oda... Ahogy ugyanis a vendégek a világ különféle részeiből és tartományaiából érkeznek, úgy hoznak magukkal különféle nyelveket és szokásokat, valamint különféle tanító írásokat és fegyvereket. Ezek az összes Királyságnak díszére válnak, és nagyszerűvé teszik az Udvar, és elrettentik a kihívóan fellépő külföldieket. Az egy nyelvű és csak egyetlen szokásmódra épülő Királyság ugyanis gyenge és törékeny.”¹⁷ Látszik, hogy a közkeletű „egy nyelvű és egy szokású ország” értelmezés téves, hiszen nem az államterület különféle idegenekkel való öncélú feltöltését irányozta elő, hanem a hatalomgyakorló központ látta szívesen az értékes tudással érkező jövevényeket, akik ezért azt hozott tapasztalataikkal gyarapították.

A keresztény magyar monarchia elméleti alapjait első királya dolgozta ki. Az első századok során a hatalmi szervezet közjogi és magánjogi elemei a legszorosabb kapcsolatban állnak, a *regnum* anyagi alapja a *patrimonium*, vagyis a magángazdaság. Ez úgy lehet, hogy az ország feletti közhatalom birtokosa egyszersmind a legnagyobb földesúr. Szinte az egész társadalom államosítva volt, ebből következően a hűbériség teljesen hiányzott. Nem alakult ki beneficiális adományrendszer, a birtokadomány mindig az érdemek utólagos javadalmazása volt. A szolgálat nem hűbéri szerződésben foglalt, hanem adományozástól független, alapvető kötelezettség, az adomány legfeljebb a szolgálatok további fokozott teljesítését ösztönözhetette. István éppen a jellegzetes germán hűbéri elemeket nem vette át, mivel azok nem feleltek meg a magyar sajátosságoknak, és saját elképzeléseinek, tudniillik minden nép a maga törvényei szerint éljen, amint azt az *Intelmek*ben láttuk. Nem a germán közösségi szellemben fogant jogot ültette át, hanem a nomád népek egyeduralkodói módszereit rendelte a keresztény célok megvalósításának szolgálatára. A különbség tehát nem az uralom módjában, hanem céljában jelentkezett. István a magyar középkort az antik-keresztény elemek és a népvándorláskori hagyaték ötvözetéből teremtette meg.¹⁸ Ezt a képet még az 1930-as évek-re vázolta fel a hazai kutatás, s mindmáig helytálló. Ám mindenfajta elméleti összegzés csak források adataira építetten marad szilárd, ezért hozzájuk érdemes fordulni.

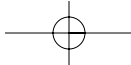
¹⁵ *Intelmek* 9, 43–45. (Havas László fordítása.)

¹⁶ Erről összefoglalóan I. Havas 2004, VII–LVII.

¹⁷ *Intelmek*, 35–37. (Havas László fordítása.)

¹⁸ Hóman 1935, 207–208; Deér 1938, 101–105.

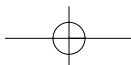

[*Nemzet és hagyomány*]

Közülük most legérdekesebb számunkra az a leírás, amelyet egy Magyarországon átutazó külföldi szemtanú, Ottó freisingi püspök adott az állam gyakorlati működéséről a XII. század közepén. „Abban mégis a görögök leleményességét utánozzák, hogy semmilyen nagy ügybe nem kezdenek gyakori és hosszú tanácskozás nélkül... királyuk udvarába összejönnek, egyesek az előkelők közül széket hozván magukkal, és nem mulasztják el államuk állapotát tárgyalni és megvitatni, a téli hidegben ugyanezt saját lakhelyükön teszik. Hanem mind úgy engedelmeskednek a fejedelemnek, hogy nemcsak nyílt ellentmondással felizgatni, hanem még titkolt sottogással sérteni is bűnnek tartanak. Ezért van, hogy bár az említett királyság hetven vagy még több vármegyére oszlik, mindegyikből a haszon két része a királyi kincstárra esik, csupán a harmadik rész marad az ispánnak. S ebben a nagy kiterjedésű országban senki sem mer a király kivételével pénzt verni, vagy vámot szedni. Hogyha valaki az ispánok közül a királyt akár a legkisebb mértékben megsértette, avagy akár róla igaztalan váddal szól, úgy az udvartól kiküldött bármely legalantasabb állású törvényszolga egyedül – még ha kísérete körül is veszi – elfogja, bilincsbe veri, és különféle kínvallatásra hurcolja. A fejedelem sosem kéri ki a hozzá hasonlók véleményét, ahogy az nálunk szokás, egyetlen vádlotnak sem adatik engedmény, hanem egyedül a fejedelem akarata a törvény mindenki számára. Amikor a király hadat akar vezetni, mind ellentmondás nélkül szinte egy testben egyesülnek; a falvak lakosai kilencen a tizediket, avagy heten a nyolcadikat – sőt ha szükséges, még kevesebben – ellátják a háborúhoz nélkülözhetetlen felszereléssel, a többieket otthon hagyják földet művelni. Akik pedig a katonai rendből valók, azok csak a legsúlyosabb okból mernek otthon maradni.”¹⁹ Nyugat-európai szemszögből nézve tehát a magyar király központi hatalma a kereszténység felvétele után ennyi idővel is ily erős keleties jelleget mutatott. A német püspök nem titkolt irigységgel szemléli, hogy II. Géza király nagyobb egyeduralommal rendelkezik a maga országában, mint I. (Barbarossa) Frigyes császár német földön. Az idealizált főhatalom dacára később Gézának is meg kellett küzdenie a pártütőkkel: két öccse lázadt ellene,²⁰ ilyenformán a Freisingi Ottó által túlzóan eszményített uralkodói tekintély csak általános és egyáltalán nem kizárólagos érvénnyel hatott. Ez a fajta uralkodói tekintély, amely felkeltette egy másik külső szemlélő írói érdeklődését, legközelebb új válsághelyzetben tűnik elénk, jelesül Imre király és András herceg – a későbbi II. András – testvérviszálya képében. Hogy a királyi karizma 1203 őszén mily felséges erővel nyilvánult meg, azt Tamás spalatói főesperes históriájából tudjuk. „Ezután, hogy [András] visszatért Magyarországra, a testvérek meghasonlásából súlyos viszály ütötte fel a fejét. A Magyar Királyság előkelői és a seregek sokasága csaknem mind elhagyták urukat, és törvénytelenül András herceghez csatlakoztak. A királlyal csak igen kevesen maradtak; és azok is annyi pártütés rémségétől félelemben esvén nem a reménységgel bátorították őt, hanem inkább a menekülést javasolták. Történt pedig, hogy mind a két fél egyszerre készült a közelgő összecsapásra; ám mivel a királyi tábor nagysága

¹⁹ Otto Frisingensis episcopus: *Gesta Friderici*, I. Imperatoris. Pertz: MGH, SS, XX, 369.

²⁰ Makk 1996, 194.

a másikéhoz képest szinte semmi volt, aggódni kezdett, s lelke ide-oda hánykolódón kereste a megoldást ebben a mindent eldöntő pillanatban. Végre isteni sugallatra elméje meglelte a járható utat, hogy a királyság jogának újra érvényt szerezzen, de az ártatlanok vére ontásától is mentes maradjon. Így szólt övéihez: »Ne kövessetek, hanem maradjatok itt egy kis ideig.« Azzal letette fegyvereit, csak királyi pálcáját vette magához, lassan az ellenség táborába ment, elhaladt a fegyveresek sokasága között, és hangos szóval kiáltotta: »Hadd lássam, ki merészeli kezét emelni a királyi nemzetség véérére?« Ekkor mindenki kitért előle, senki sem mert ellene állni, hanem széles utat nyitottak neki. Odament testvéréhez, és elfogta; kivezette a táborból, és egy bizonyos várba záratta. Erre mindegyik félve, szégyenkezve letette fegyverét, és a király előtt térdre hullva irgalomért esedezett. A király, minthogy igen kegyes volt, mindenkinek megbocsátott.²¹

A magyar monarchia ereje a dinasztia vallásos tiszteletében gyökerezett. Amint láttuk, a nagyra hivatott alapító fejedelem Álmos születését isteni jóslat előzte meg. Erre a pogány szakralitásra rétegződött Szent István korától kezdve a hivatalos keresztény szemlélet szerinti „dei gratia”, azaz az Isten kegyelméből való uralkodás. Csakhogy az ősoktól örökölt szakralitás oly erősnek bizonyult, hogy új formájában is tovább élt. Feltűnő, hogy ez a dinasztia milyen sok szentet adott a kereszténységnek. I. István király és fia Imre herceg, I. László király, valamint II. András lánya Erzsébet, illetve IV. Béla két lánya Margit és Kinga a katolikus, I. László király lánya Piroska-Eiréné bizánci császárné az ortodox egyház szentjévé vált. A nemzetség utolsó királyának, III. Andrásnak a lányát, Erzsébetet boldoggá avatták. (I. István királyt legújában az ortodoxia is szentként tiszteli.)

A szentté avatások természetesen kizárólag a vallásos utókor értékítéletét tükrözik. Ha az Árpád-nemzetség uralmának jellegzetességeit kívánjuk tekinteni, olyan további ismérveket kell választanunk, amelyek a hatalomgyakorlást világias szempontból és a maga folyamatában képesek szemléltetni. Az alábbiakban két jellemzőről szólok. Az egyik a dinasztia uralkodási ideje, a másik a házasságpolitika.

A főhatalom betöltését illetően azt kell hangsúlyoznunk, hogy az Almostól származó fejedelmek és királyok fiágon mintegy 450 éven keresztül uralkodtak. Álmos nagyfejedelem felemelkedésétől, ami a IX. század közepére tehető, III. András király haláláig (1301) csak egy rövid, nyolcesztendőszakasz jelentett némi törést ebben a folyamatosságban. 1038–1046 között Orseolo Péter és Aba Sámuel volt Magyarország királya, akik bár fiágon valóban nem tartoztak az uralkodó nemzetséghez, de mindketten a dinasztiaalapító Álmos leszármazottai voltak, pontosabban Géza fejedelemnek (Szent István apjának) leányági unokái.²²

A házasságkötéseket a keresztény Árpád-monarchia 300 éve alatt lehet nyomon követni, és a bennük megfigyelhető legfontosabb törvényszerűség, hogy az Árpádok

21 Thomas Spalatensis archidiaconus. Gombos: CFHH, III, 2228–2229.

22 Arra, hogy Aba Sámuelben a közvélekedés ellenére nem István sógorát, hanem unokaöccsét érdekes látunk, legújában I. Szabados 2007b, 151–155.

[*Nemzet és hagyomány*]

rendre külföldi uralkodóházakból választottak maguknak feleséget, illetőleg idegenbe adták nőül leányaikat, nővéreiket. Így például német földről, Kijevből, Bizánctól, Szicíliaiból, sőt még a távoli Aragóniából, Franciaországból és kereszties államokból érkeztek a királyi hitvesek Magyarországra, a magyar hercegnők pedig német, lengyel, orosz, cseh, aragóniai, bizánci, bolgár és szentföldi uralkodók asszonyai lettek. Az Árpád-családfáról bőven akad szemléltető példa. Szent István felesége, Boldog Gizella II. Henrik német-római császár testvére volt. Ugyancsak német hercegnőt kapott nőül Salamon, I. András fia, Juditot, IV. Henrik császár testvérét. I. András maga a kijevi nagyfejedelem lányát, Anasztáziát vette feleségül. András öccsének, I. Bélának lengyel hercegnő volt a hitvese, tőlük származott le tovább az Árpád-ház, I. Géza révén, akinek második felesége Synadéné volt az első bizánci származású magyar királyné. A Freisingi Ottó magyarországi átutazásakor uralkodó II. Géza a kijevi nagyfejedelemi házból nősült. Fia, III. Béla először a bizánci császárné féltestvérét, Annát, az antiochiai fejedelemszöny lányát, másodsor Margit francia királylányt vezetett oltárhoz. III. Béla első fia, Imre király Konstancia aragóniai hercegnőt vette nőül. IV. Béla a nikaiai császár lányával élt hosszú házasságban, míg fiuk, V. István egy kun fejedelemlányt kapott. Az ő fiukhoz, IV. Lászlóhoz Izabellát, a nápolyi Anjou-hercegnőt adták. III. András előbb a kujáviai fejedelem, majd az osztrák herceg lányát vette el. Illó és méltó, ha a hercegnők közül is felidézzük néhányuk sorsát. I. Béla lánya, Ilona horvát királyné lett. I. László lánya, a már említett Piroska Eiréné néven vonult be a bizánci császárnék és az ortodox szentek sorába. Említésre méltó, hogy Piroska fia I. Mánuel császár egy ideig III. Béla nevelője volt, amíg úgy látszott, hogy Béla a bizánci trónt öröklí. III. Béla király családi élete ezen kívül még egy erős szállal kötődött a Kelet-Római Birodalomhoz: Margit nevű lányát II. Izsák bizánci császárhoz adta. II. András lányai közül a szentté avatott Erzsébet egy türingiai tartománygróf hitvese lett; ugyancsak jeles testvérhúgára, Jolantára a legszeretettebb aragóniai királynéként emlékeznek Hispánia-szerte. IV. Béla szentté avatott lányai közül Kinga a krakkói fejedelem asszonya lett. Jóllehet a X. századi nagyfejedelmek házasságairól, Gézáét leszámítva, nem tudunk semmit (ő az erdélyi gyula Sarolt nevű lányát vette feleségül), de annyi bizonyos, hogy hazai családból nősülni kivételszám-
ba ment. Az Árpád-házi királyok korából – nem számítva itt a leányági Pétert és Abát – csak egyetlen ilyen alkalomról tudunk: I. András és I. Béla apja Vazul herceg egy Tátony-nembeli lányt mondhatott asszonyának, Vazult azonban nemhogy nem szánták uralkodónak, de látásától és hallásától kegyetlenül megfosztva éppen a tróntól akarta őt távol tartani Szent István. Vazul maga valóban nem jutott hatalomra, de a sors úgy ítélte, hogy az 1046 és 1301 közötti uralkodók mindegyikének ő legyen az ősatya.²³

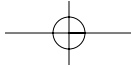
Az Árpádok abban, hogy mégoly előkelő alattvalóikkal, főrangú magyar családokkal alig kerültek vérségi kapcsolatba, igen különböztek akár a bizánci, akár a nyugat-európai gyakorlattól, ahol bevett szokás volt – olykor mélyen – rangon

²³ Kristó–Makk 1994, 61–64.

alul is házasságba keveredni. Mindazonáltal nem lenne helyénvaló ezt valamiféle gögös elbizakodottságnak ítélni. Inkább úgy igazságos, ha belátjuk, ez a dinasztia tudatában volt önnön szakrális nemzetfelettségének (ami nem összetévesztendő a modern nemzetköziséggel), és ezt komolyan vette a családi élet színterén, amelynek kialakításakor nem az érzelem, hanem a politika játszott főszerepet. Ettől függetlenül a külkapcsolati érdekek szeszélyéből köttetett házasságok érzelmi tartalommal is telítődtek, s némelyik tartós boldogságot eredményezett a házaspárok számára. Sajnos nem sok példán tanulmányozhatjuk a hosszú házasság örömeit, hiszen a királyok gyakran időnap előtt haltak, de még így is sokszor túlélték fiatalon elhunyt hitvesüket. IV. Béla a maga 64 életével a leghosszabb életű Árpád-házi királynak számított. Róla biztosan tudjuk, hogy mély egyetértésben élt feleségével. Apjáról, II. Andrásról feltételezhető még, hogy halálakor túlhaladta a 60. életévet; ő kétszer is megözvegyült, ám amikor megtért őseihez, ifjú harmadik hitvese várandósan jutott özvegyiségre. Az ő apja, a 48 évet élt III. Béla első felesége mellé temetkezett; a nagy király ebből következőleg erősen kötődhetett gyermekei anyjához, s talán e gesztus is szerepet játszott abban, hogy az őt túlélő második asszonya nem találta helyét Magyarországon, ezért a temetés után a Szentföldre zarándokolt, ahonnan nem tért vissza. Különböző asszonyi sorsok – különböző egyéniségek. Vajon felfedezhetünk-e olyan közös vonást jelenlétükben, amely túlmutat méltóságuk pusztá tényén? Aligha. A legújabb kutatás kimutatta, hogy jóllehet a királynénak volt birtoka, szolgálónépe és udvara tisztségviselőkkel, a királynéi intézmény nem a királyi mellett, hanem annak keretein belül értelmezendő: nem a külhoni származású királynék közvetítette külső hatások valamiféle összegzése, hanem a belső fejlődés sajátosságait tükrözi.²⁴ Az egyes személyiségek különböző mértékű befolyása tehát alkalomszerűen változó intenzitással érvényesült. Volt úgy is, hogy nem is „tényleges” királyi hitvesként, hanem özvegy anyakirálynéként kellett helyt állniuk, vagy éppen gyermektelen özvegyasszonyként kellett boldogulniuk Magyarországon, ám ebben a szerepben nem várt rájuk siker. Mindjárt az első királynét, Gizellát kismizmizte Orseolo Péter. II. Géza özvegye, az erős akaratú Eufrozina meg kellett érje elsőszülött fia, III. István elvesztését, ám őutána a Bizáncból hazatért második fiával, Bélával szemben a harmadikat, Géza herceget támogatta; hiába, mert Béla lépett trónra. Még kevesebb mozgástér adatott Imre özvegyének, akire pedig anyakirálynéi feladat hárult. Konstancia alig pár hónapig bírt sógora, András hatalmi törekvésének ellenállni, végül a gyermek III. Lászlóval és az államkincstárral együtt Bécsbe menekült, ahol az ötesztendő király – András számára a legjobbkor – elhalálozott. A másik asszony, aki elvileg özvegy anyakirálynéként kapott lehetőséget a politika formálására, V. István neje, a kun Erzsébet volt. Neki nem kellett menekülnie, ő itthon szorult ki szép fokozatosan a hatalomból, s fia, a jobb sorsra érdemes IV. László sem tudott kivergődni az oligarchák hálójából. Látszik mindebből, hogy nemcsak az állam-

24 Zsoldos 2005, 179.

[*Nemzet és hagyomány*]

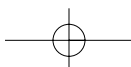
igazgatás tisztán közéleti szintjén, hanem a magánéletben is az Árpád-házi férfiak számítottak igazán.

Vajon méltónak bizonyultak-e erre a különös tiszteletre? Milyen uralkodók és milyen emberek voltak az Árpádok? Minden túlzás nélkül állítható, hogy tehetséges fejedelmeket és királyokat adtak a történelemnek. Sajnos személyes tulajdonságaikra alig-alig utal fennmaradt forrás. Életművük, az erős és független magyar monarchia azonban közvetve igazolja őket. Árpád idején tudatosan előkészített szállásváltással érkezett a magyarság Kárpát-medencei hazájába, ahonnan sokáig félelmetes hadjárato-
kat vezetett Európa-szerte az Atlanti-óceánig és Konstantinápolyig. Ezekben a támadásokban nem a pusztító rablási vágy, hanem politikai tervszerűség figyelhető meg.²⁵ Különösen a német területek esetében, ahol a központi hatalom ellen fellépő erőket támogatták. A magyarok ugyanakkor megfelelő díjazás ellenében értékes és megbízható szövetségesekké is váltak. A 899-ben legyőzött I. Berengár tanult vereségéből, ennek köszönhetően 915-re a magyar hadak hathatós támogatásával itáliai császár lett. A 907 nyarán Pozsony mellett legyőzött és megölt Liutpold bajor herceg fia, Arnulf herceg szintén tartós szövetségre tett szert, sőt menedéket is lelt Magyarországon. Mindebben erős központi akarat nyilvánul meg, még ha nem is tudjuk egyes személyekhez kötni. A X. század közepére kialakuló német birodalmi egység, majd a megerősödő Bizánc a támadó hadjáratok feladására kényszerítette a magyar vezetést. Géza fejedelem békés külpolitikába kezdett, ezt fia István tetőzte be, az utolsó magyar fejedelemből lett az első magyar király. A minden világi hatalomtól független keresztény monarchiát megteremtő és minden háborújában diadalmaskodó István keménykezű ember volt. Ellene támadó rokonának, Koppánynak a holttestét négyfelé vágatta. Miután meghalt a trónörökös Imre herceg, „minthogy más fia nem volt, őt [Pétert] örökbe fogadta, és megtette királysága örökösének; bátyjának fiát [Vazult], aki a királyságra méltóbb volt, mivel ebbe nem egyezett bele, megvakíttatta, s fiait száműzetésbe küldte”.²⁶ A száműzött Vazul-fiak közül a királyságra jutó I. András és I. Béla sikerrel hárította el a német főhatalmi törekvéseket Magyarország elől. Az Árpád-házi királyokról az is elmondható, hogy zömében jó hadvezérek voltak, I. István, I. László, I. András, I. Béla, Kálmán, II. Géza, III. Béla, Imre és V. István pedig kifejezetten kiemelkedő tehetségűnek tartható. IV. Béla képezett egyedül kivételt, aki a magyar krónika finom megfogalmazása szerint: „békeszerető férfiú volt, hanem a hadvezetésben és a csatákban a legkevésbé szerencsés”.²⁷ Ő viszont ebbéli fogyatékoságát szervezői

25 Vajay 1968. A magyar hadjáratok megítélésével kapcsolatos „történelmi kisebbségi érzés” ellen joggal emelt szót Révész László: „nem szabad a 10. századi eseményeket a 20. századi etika szemüvegén keresztül szemlélni, s főleg akkor nem, ha ez a szemüveg csupán csörlátásra alkalmas. Mai hazájának területét a 4–6. században s azt követően egyetlen európai nép sem úgy vette birtokába, hogy csupán kenyérral hajigálta meg az ott találtakat, többnyire a Római Birodalom helyben maradt népességét.” Révész 1999, 179, A, IX–X. századi magyar történelem újjító szellemű tömör összegzését l. Bóna 2000.

26 Annales Altahensess Maiores A. 1041. Oefe: SS, Rer. Germ. 24.

27 Szentpétery: SS, Rer. Hung. I, 469.

tehetségével egyenlítette ki. Legnagyobbjaik közül két kevésbé ismert királyról illik röviden megemlékezni. „Kálmán, amint egyesek mondják, váradi püspök volt, de mint-hogy fivérei megelőzték őt a halálban, a pápa engedélyével uralkodni volt kénytelen. A magyarok Cunues Kálmánnak hívták, mert könyvei voltak, amelyekből a kánoni órákat teljesítette mint püspök. Dalmáciát, miután annak Péter nevezetű királyát Petergozdia hegyei között megölte, a Magyar Királysághoz csatolta.”²⁸ Az írástudó Könyves Kálmán királyhoz a törvénykezés megújítása (azon belül is bizonyos büntetési tételek enyhítése), a krónika- és legendairodalom pártolása fűződik. Legtartósabb alkotása, a magyar–horvát perszonálunió 1102-től 1918-ig állt fenn. Egyetlen véres tettéért ugyanakkor emlékezetének több százados befeketéssel fizetett. Megvakított folyton lázongó öccsét, Álmost, és annak vétlen fiát, Bélát, csakhogy 1131-ben Béla hatalomra került, és mivel az összes utána következő Árpád-házi királynak a vak Béla volt az őse, a dinasztia új uralkodó ágához kötődő krónikások a maguk módján álltak bosszút uruk megcsonkítatóján: Kálmán az ő tollukon vált torz testű és torz lelkű zsarnokká, amilyen soha nem volt. Szintén nagy felkészültséggel lépett trónra III. Béla 1172-ben. Igaz, őt nem magyar, hanem bizánci uralkodónak szánták, ezért nevelkedett I. Mánuel császár udvarában. A sors azonban úgy rendelte, hogy magyar királyként növelje országa területét és hírnevét. Második házassága előtt készült jövedelemjegyzéke alapján Európa leggazdagabb uralkodói közé számított. Ám e bizáncias fényűzés közepette volt, hogy országos ügyeit egy ispánja udvarházában tölgyfa alatt ülve intézte, közrendű gyermekeket tartott keresztvíz alá, nádoráért kezességet vállalt. Emberséges lelkületére a legszebb példa mégis az, midőn megtudta, hogy egyik híve végórát éli, sietett látására, mert a haldokló el akart tőle búcsúzni. Túlzás nélkül írhatta róla Richárd londoni kanonok, hogy „ezt a férfiút a természet sokféle ajándékkal halmozta el, termete magas, arca ékes, és ha mással nem is rendelkeznék, egyedül uralkodói tekintetének előkelősége miatt a legméltóbbnak lehetne tartani a királyságra”.²⁹ Unokája, IV. Béla király és dédunokája Béla herceg egyaránt *Bela magnus* vagyis *Nagy Béla* király néven tisztelte őt.³⁰ Kár, hogy ez a kitüntető címzés nem került a köztudatba, holott nem valamiféle megkésett történelmi ékítményként került a neve mellé a „nagy” jelző, hanem két, ez ügyben igazán illetékes XIII. századi leszármazottja címezte ekképp; ráadásul, ha valaki ezt valóban kiérdemelte, az III. Béla király volt!

III. Béla a Szent István-i alapítású patrimonális államrend utolsó jelentős képviselője volt. Bár idősebbik fia, Imre mindenben apja útmutatását követte, de csak nyolc év adatott neki uralkodásra. Öccse, aki 1205-ben foglalta el a trónt, új uralkodói magatartást folytatott, amelynek legfőbb sajátossága a királyi birtokok nagymértékű eladományozása volt, ezért Imre királysága egyszersmind a Szent István-i államberendezkedés végét jelentette. II. András új intézkedéseinek szinte programszerű megfogalmazása több adománylevelének elején is testet öltött: „a királyi felség bőkezűségét

28 Uo. 422–423.

29 Ricardus Canonicus S. Trinitatis Londoniensis: Itinerarium Peregrinorum. Waitz: MGH, SS, XXVII, 200.

30 Wagner: UB, 314; Smeïklas: CD, V, 515.

[*Nemzet és hagyomány*]

semmiféle határok nem korlátozzák, az uralkodóban az adományozás legjobb mértékének a mértéktelenség számít...”³¹ Az általa képviselt politika visszafordíthatatlan folyamatot eredményezett, ennek következtében a XIII. század folyamán a király megszűnt az ország legnagyobb földesura lenni. Ez – más okokkal karöltve – olyan tekintélyvesztést eredményezett, ami miatt 1298-ra III. András kénytelen volt törvényben megkövetelni a korábban magától értetődő tiszteletet, nevezetesen „hogy András urat, aki királyi nemzetségből származik, úgy tiszteljük, mint az ország törvényes urát”.³² Súlyos látélet a koronás fő méltatlan helyzetéről, de a vigasztalan képet más tényezők figyelembevételével árnyaltabban láthatjuk. Igaz, az oligarchia a királyság rovására úgy megerősödött, hogy egyes képviselői tartományúri hatalomra jutván szinte államot működtettek az államban, mindazonáltal az Árpádok karizmája olyan erősnek bizonyult a monarchia gyengesége idején is, hogy egyetlen oligarcha sem mert a trónra törni.³³ Sőt, amidőn III. Andrással sírba szállt az Árpád-ház, a magyar koronáért kizárólag az uralkodó nemzetség leányági leszármazottai indulhattak harcba. Három jelölt közül az Anjou I. Károly – V. István dédunokája – győzött, aki saját lilimos családi címerét és az Árpádok vörös-ezüst sávozatát egy pajzsmezőben egyesítve hirdette uralmának vérségi jogalapját. Az első dinasztia fiágon történt kihalását az Ákos nembeli István nádor őszinte szavakkal siratta el. „Meghalt András, Magyarország jeles királya... az atyai ágon származott utolsó aranyágacska Szent Istvánnak, a magyarok első királyának sarjai közül, nemzetségéből és véreből. Midőn az egyházkormányzatot birtokló főpapok, az előkelő bárók, a nemesek és a Magyar Királyság bármely jogállású lakosa mind megérezte, megtudta és megértette a halálból, hogy természetes urától elhagyatott, Ráchel módjára siratta meg, mérhetetlenül megzavarodva és teljesen felkavarva, hogy miként és mi módon lelhetné fel jövőbeli urát a felső isteni kegyelem rendeléséből, aki a szent királyok véreből származott.”³⁴

AZ ELSŐ DINASZTIA FEJEDELMEINEK ÉS KIRÁLYAINAK JEGYZÉKE

Álmos (895-ig)

Árpád, Álmos fia (895–907)

?

Falicsi, Árpád unokája (X. század közepe)

Taksony, Árpád unokája (972-ig)

Géza, Taksony fia (972–997)

I. (Szent) István, Géza fia (997–1038)

Orseolo Péter, Géza leányági unokája (1038–1041)

Aba Sámuel, Géza leányági unokája (1041–1044)

31 Erről összefoglalóan I. Kristó 2001, 251–300. Az oklevélrész fordítása is tőle való. L. uo. 265.

32 MTSzGy, 290.

33 Az első magyar dinasztia karizmatikus hatalmának szemléletes megjelenítését l. Dümmerth 1987.

34 Nagy: CDA, I, 52–53.

Orseolo Péter másodszor (1044–1046)
 I. András, Taksony dédunokája (1046–1060)
 I. Béla, I. András öccse (1060–1063)
 Salamon, I. András fia (1063–1074)
 I. Géza, I. Béla fia (1074–1077)
 I. (Szent) László, I. Géza öccse (1077–1095)
 Könyves Kálmán, I. Géza fia (1095–1116)
 II. István, Kálmán fia (1116–1131)
 II. (Vak) Béla, I. Géza unokája (1131–1141)
 II. Géza, II. Béla fia (1141–1162)
 III. István, II. Géza fia (1162–1172)
     II. László ellenkirály, II. Béla fia (1162–1163)
     IV. István ellenkirály, II. László öccse (1163)
 III. (Nagy) Béla, III. István öccse (1172–1196)
 Imre, III. Béla fia (1196–1204)
 III. László, Imre fia (1204–1205)
 II. András, III. Béla fia (1205–1235)
 IV. Béla, II. András fia (1235–1270)
 V. István, IV. Béla fia (1270–1272)
 IV. (Kun) László, V. István fia (1272–1290)
 III. András, II. András unokája (1290–1301)

RÖVIDÍTÉSEK, IRODALOMJEGYZÉK

- AKS = Anonymus: *A magyarok cselekedetei* – Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. Fordította Veszprémy László és Bollók János. Budapest, 2004.
- Bartoniek 1924 = Bartoniek Emma: *Az Árpád-báz neve*. 1924, Minerva, 123–139.
- Bél 1723 = Bél, Matthias: *Hungariae Antiquae et Novae Prodromus*. Norimbergae, 1723.
- Bóna 2000 = Bóna István: *A magyarok és Európa a 9–10. században*. Budapest, 2000.
- Bonfini: RUD = Antonii Bonfinii *Rerum Vngaricarum Decades quatuor, cum dimidia*. Ioan. Sambuci Tirnauensis. Basileae, 1568.
- DAI = Bíborbanszületett Konstantín: *A birodalom kormányzása*. A görög szöveget fordította Moravcsik Gyula. Olajos Terézia bevezető tanulmányával. Budapest, 2003.
- Deér 1938 = Deér József: *Pogány magyarság – keresztény magyarság*. Budapest, 1938.
- Dümmerth 1987 = Dümmerth Dezső: *Az Árpádok nyomában*. Budapest, 1987.
- Gombos: CFHH = Gombos, Albinus Franciscus: *Catalogus Fontium Historiae Hungariae III*. Budapestini, 1938.
- Font 2005 = Font Márta: *A keresztény nagyhatalmak vonzásában*. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században. Budapest, 2005.
- Hamza 2007 = Hamza Gábor: Cicero De re publicája és az antik állambölcsélet (bevezetés). Cicero, Marcus Tullius: *Az állam (De re publica)*. Hamza Gábor fordítása. Budapest, 2007.
- Havas 2004 = Havas László: *Bevezetés. Intelmek VII–LXIX*.
- Hóman 1935 = Hóman Bálint: *Magyar történet, I*. Budapest, 1935.

[*Nemzet és hagyomány*]

- Horányi 1777 = Horányi Elek (ford.): *Magyar Országának hatalmas és ditsőséges Királyainak és első vitézkedő Kapitányainak Emlékeztető Koporsó Épülete*. Pest, 1777.
- Intelmek = *Sancti Stephani Regis Primi Hungariae Libellus de institutione morum* – Szent István: Intelmek, I. A szöveget gondozta és fordította Havas László. Debrecini, 2004.
- Katona 1779 = Katona, Stephanus: *Historia Critica Regum Hungariae*. Stirpis Arpadianae. Ex fide domesticorum et externorum scriptorum concinnata... Tomulus I. Complectens res gestas S. Stephani, Petri, Samuelis Abae. Pestini, 1779.
- Kristó 1993 = Kristó Gyula: *Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán*. Szeged, 1993.
- Kristó 1995 = Kristó Gyula: *A magyar állam megszületése*. Szeged, 1995.
- Kristó–Makk 1994 = Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Árpádok*. Kristó Gyula főszerk.: *Korai magyar történeti lexikon*. Budapest, 1994, 61–65.
- Kristó 2001 = Kristó Gyula: II. András király „új intézkedései”. *Századok*, 135 (2001), 251–300.
- Makk 1996 = Makk Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged, 1996.
- Mausoleum = [Lanzmayr, Franciscus?]: *Mausoleum Potentissimorum ac Gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et Primorum Militantis Ungariae Ducum*. Norimbergae, 1664.
- MTSzGy = Bertényi Iván szerk.: *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1000–1526*. Budapest, 2000.
- Nagy: CDA = *Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjou-kori okmánytár*. Szerkesztette Nagy Imre. Első kötet (1301–1321). Budapest, 1878.
- Oefele: SS. Rer. Germ. = Oefele, Edmundus ed.: *Annales Altabenses Maiores*. Scriptorum Rerum Germanicarum in usum scholarum IV. Hannoverae, 1891.
- Pertz: MGH, SS = Pertz, Georgius Heinrichus ed.: *Monumenta Germaniae Historica*. Scriptorum. Tomus XX. Hannoverae, 1868.
- Petthő 1660 = Petthő Gergely: *Rövid magyar krónika*. Bécs, 1660.
- Révész 1999 = Révész László: *Emlékezetek utatok kezdetére*. Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Budapest, 1999.
- Sashalmi 2006 = Sashalmi Endre: *A nyugat-európai államfejlődés vázlatja*. Budapest, 2006.
- Smiëiklas: CD, = Smiëiklas, Tade: *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. V. Zagrabiae*, 1907.
- Szabados 2007a = Szabados György: Árpád fejedelem – történet és emlékezet. *Magyar Tudomány*, 168 (2007), 1428–1438.
- Szabados 2007b = Szabados György: „Árpád-házi” „szent” királyunk Aba Sámuel. Révész Éva – Halmágyi Miklós szerk.: *Középkortörténeti tanulmányok*, 5. Szeged, 2007, 151–158.
- Szekfü 1917 = Szekfü Gyula: *A magyar állam életrajza*. Budapest, 1917.
- Szentpétery: SS. Rer. Hung. = Szentpétery, Emericus ed.: *Scriptores Rerum Hungaricarum, I*. Budapestini, 1937.
- Váczy 1935 = Váczy, Peter von: *Die erste Epoche des ungarischen Königtums*. Pécs, 1935.
- Vajay 1968 = Vajay, Szabolcs von: *Die Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte (862–963)*. Mainz, 1968.
- Wagner: UB. = Wagner, Hans: *Urkundenbuch des Burgenlandes I*. Graz–Köln, 1955.
- Waitz, MGH, SS = Waitz, Georgius ed.: *Monumenta Germaniae Historica*. Scriptorum. Tomus XXVII. Hannoverae, 1885.
- Zsoldos 2005 = Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik*. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Budapest, 2005.